

Problemen rond de plaatsnaam Venray (Ned. Limburg) Margraten (Ned. Limburg)

M.J.H.A. Schrijnemakers

bron

A. Schrijnemakers, *Problemen rond de plaatsnaam Venray (Ned. Limburg) Margraten (Ned. Limburg)* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 7). Hasselt 1977

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/schr017prob01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / M.J.H.A. Schrijnemakers

dbnl i.s.m.

Problemen rond de plaatsnaam *Venray* (Ned. Limburg)

Op 16 juni 1224 schonken Gerard, graaf van Gelder, zijn vrouw Margaretha en hun zoon Otto o.a. het patronaatsrecht van *Rodhe* (Venray) aan het nieuw gestichte ‘Munster’ van Roermond⁽¹⁾. Bij BONDAM staat in die oorkonde de versie *Rodhem*⁽²⁾. Naar aanleiding hiervan schreven Th. W.J. DRIESSEN (†) en M.P.J. VAN DEN BRAND :

We hebben dus te doen met een heemnaam evenals bij Rothem in Zuid-Limburg. Onder de tegenwoordige gemeente Venray vindt men overigens nog drie heemnamen, namelijk: Veltum (uit Veltheim), Oostrum (uit Oosterheim) en misschien Leunen (uit Leunheim). Oosterheim wijst op een hoofdplaats westwaarts gelegen. Deze plaats moet Rodhem zijn. Rodhem willen wij niet verklaren als heem op een ontginning, maar als een heem gelegen nabij roodgekleurde broekgronden. Wij leiden rod- af van het Germaanse rauda (rood). ... Venray is het heem bij de broekgronden, die roestkleurig waren door de vele ijzerhoudende stoffen. De ijzerhoudende stoffen waren gevormd, omdat het terrein tevoren veenachtig en moerassig was, door slechte afwatering⁽³⁾.

Wij achten die interpretatie evenwel zo weinig houdbaar, dat wij ze van de hand wijzen. Vooreerst blijkt *Rodhem* niet in de oorspronkelijke oorkonde te hebben gestaan. In 1719 publiceerde J. KNIPPENBERGH een oorkonde uit 1224 (met de versie *Rhode*), die volgens het getuigenis van de openbare notaris P. PETRI met het origineel (met een zegel in rode was aan een groene zijden draad) zou overeenstemmen⁽⁴⁾. Er bestonden twee oorspronkelijke (niet geheel identieke) oorkonden (aan de andere heeft een zegel aan een rode zijden draad gehangen), die in de 19de eeuw in het bezit van notaris GUILLON te Roermond

- (1) L.A.J.W. SLOET, Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen etc. *'s-Gravenhage*, 1872-1876), nr. 475, pp. 479-481.
- (2) P. BONDAM, Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen (*Utrecht*, 1783-1809), p. 336.
- (3) Th. W.J. DRIESSEN en M.P.J. VAN DEN BRAND, Venray, een ‘nieuwe’ naam voor een oud dorp met een oude cultuur (*Venray*, 1976), p. 3.
- (4) J. KNIPPENBERGH, *Historia Ecclesiastica Ducatus Geldriae (Bruxellis*, 1719), pp. 78-80.

waren. Zodoende heeft SLOET beide teksten onder ogen gehad; deze auteur gaf de versie *Rodhe*⁽⁵⁾.

BONDAM zag noch een oorspronkelijke oorkonde noch een geverifiëerd afschrift; hij nam zijn tekst (met de versie *Rodhem*) letterlijk over uit de door FOPPENS verzorgde tweede uitgave van A. MIRAEUS, *Opera Diplomatica et Historica*⁽⁶⁾. Hij voegde er ten onrechte aan toe, dat zijn versie door genoemde notaris PETRI zou zijn geverifiëerd. Naar zijn eigen zeggen copieerde hij dit laatste uit het boek van KNIPPENBERGH⁽⁷⁾. Bij MIRAEUS werd die oorkonde (op grond van een grafschrift) in 1218 geplaatst, terwijl in de marge werd toegevoegd: *Correctum secundum Originalia Abbatiae*, d.w.z. gecorrigeerd volgens de oorspronkelijke (gegevens) in de Munsterabdij (te Roermond)⁽⁸⁾. Het is geenszins duidelijk of hier de oorkonden dan wel het grafschrift bedoeld werd(en).

Wel blijken MIRAEUS (of FOPPENS), KNIPPENBERGH en SLOET, hetzij rechtstreeks hetzij onrechtstreeks, uit dezelfde bronnen te hebben geput. Deze bronnen zijn bewaard gebleven; een fotocopie van een dier twee oorkonden werd afgedrukt in ‘Civitas Ruraemundensis’⁽⁹⁾. Daarop kan men duidelijk zien, dat er *Rodhe* staat. Derhalve werd de oorspronkelijke versie *Rodhe* ofwel door de auteur ofwel door de drukker, maar volkomen ten onrechte, in *Rodhem* veranderd. De lezing *Rodhe* (1224) staat trouwens temidden van een aantal (vroegere, gelijktijdige en latere) vermeldingen van de versie *Rode* (1220, 1222, 1224, 1228 en ca. 1231), die alle Venray aanduiden⁽¹⁰⁾.

Overigens was de versie *Rodhe* ook elders een variant van *rode*-toponiemen. Zo werd *Rodhe* (1219) door GYSSELING als een variant van *Rode* (z.g. Kloosterrade) beschouwd⁽¹¹⁾. Anrath, dat eertijds *Rode* heette, werd in 1147 eveneens als *Rodhe* vermeld⁽¹²⁾. Dat *Rodhe* ook op andere plaatsen een volwaardig equivalent van *Rothe* of *Rode*

(5) SLOET, *Loc. cit.*

(6) A. MIRAEUS, *Opera Diplomatica et Historica*, I (*Bruxellis*, 1723), pp. 304-305.

(7) BONDAM, *Op. cit.*, p. 337.

(8) MIRAEUS, *Op. cit.*, p. 304.

(9) ‘Civitas Ruraemundensis’, Gedenkboek ter gelegenheid van het zevenhonderd-jarig bestaan van Roermond als stad (*Roermond*, 1932), t.o. p. 16.

(10) *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* (voortaan afgekort: *Meded.*), 43 (1967), p. 64.

(11) M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek* (1960), p. 565.

(12) Th. J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, I, nr. 357, p. 245.

was, blijkt eveneens uit oorkonden van 1108, 1121, 1125 en 1174⁽¹³⁾.

Verder is o.i. de afwijzing door DRIESSEN en VAN DEN BRAND van *Rod(e)* in **Rodhem* als ‘ontginning’ onvoldoende gegrond. Al komen in die streek dan ook toponiemen voor zoals *Roodland*, *Rodevoort*, *Rode vennen*, *Rodebeek* en *Rodegraaf*, toch volgt daaruit nog geenszins, dat een **Rodhem* tot diezelfde categorie zou hebben behoord. In die andere gevallen lijkt *Rood-* of *Rode-* als adjectief gebruikt te zijn. Als dit bij **Rodhem* eveneens het geval zou zijn geweest, zou dat (veronderstelde) heem zelf een rode kleur hebben gehad.

Ook heeft het o.i. weinig zin om hier van een Frankisch *Rauda-heim* te spreken. Afgezien van de taalkundige onzekerheden in dit verband, diene men ook te bedenken, dat de oorsprong van een toponiem niet steeds identiek is met de oorsprong van de woorden, waaruit dat toponiem is samengesteld. In dit verband merkte D.P. BLOK terecht op, dat men *bij de naamgeving* niet met de oorspronkelijke betekenis van die woorden heeft te maken ‘maar met de afgeleide betekenissen, die op het moment van de naamgeving golden in de betreffende streek’⁽¹⁴⁾.

Tenslotte schijnen die auteurs de betekenis van *rode* als ‘ontginning’ verkeerd begrepen te hebben. Zij schreven immers: ‘Het in kultuur brengen van de Peelstreek is een proces, dat zich in de loop der tijden schoksgewijze voltrokken heeft. Eerst een grootscheepse ontginning begon in het midden van de vorige eeuw te Grien(dt)sveen e.o. In de omgeving van Venray begon de grote ontginning van de Peel na de eerste wereldoorlog ... en de Vredepeel werd eerst ontgonnen na de tweede wereldoorlog’⁽¹⁵⁾. Zodoende schenen genoemde auteurs de verklaring van *Rodhe* als ‘ontginning’ mede van de hand te wijzen, omdat een dergelijke ‘ontginning’ pas vrij recent zou zijn geweest. Doch *rode* betekende niet zonder meer ‘de bewerkte “grond” om er bouwland van te maken’, zoals G. VERBEEK schreef⁽¹⁶⁾, en nog minder sloeg het op het droogleggen en vruchtbaar maken van moerassen. *Rode* duidde heel specifiek een plaats aan, waar bomen of struiken met wortel en al ‘uitgeroeid’ waren.

(13) SLOET, *Op. cit.*, nrs. 218, 236, 245 en 336.

(14) *Tijdschrift voor Geschiedenis* 75 (1962), p. 185.

(15) DRIESSEN en VAN DEN BRAND, *Op. cit.*, p. 3.

(16) M. KEMP (red.), *Het Land van de Peel (Maastricht, 1955)*, p. 145.

DRIESSEN en VAN DEN BRAND schreven zelf: ‘Als men weet, dat Loo betekent bos, vooral eikenbos⁽¹⁷⁾, dan ziet men rond Venray Oirlo, Casterlo (later veranderd in Castenray), Veurlo (Veulen), Weverslo en Merselo, terwijl Bosveld en Boshuizen er ook niet om liegen⁽¹⁸⁾. Aan deze lijst kunnen nog worden toegevoegd: Oploo, Meerlo, Melderslo en Tongerlo. C.F. EGELIE schreef over de Peel: ‘Buiten het eigenlijke veengebied overheersten uitgestrekte heidevelden, plaatselijk afgewisseld door eiken-, elzen- en berkenhakhout ... Het eikenhakhout van ... het Peelgebied leverde de looistoffen voor de leerlooierijen ...⁽¹⁹⁾. H.H.J. MAAS schreef bovendien: ‘Van Venray tot aan de Maas (Geysteren) lag een gebied van bos, eik, den, beuk, enz.⁽²⁰⁾. Welnu, dat er in die streek gerooid werd, d.w.z. bomen met hun wortels verwijderd werden, blijkt uit de toponiemen Nistelrode, St. Oedenrode, Wanroy, Tienray, Groot- en Kleinray bij Grubbenvorst, en o.i. ook uit *Rode* (Venray). A.F. VAN BEURDEN schreef dan ook terecht: ‘Venray is ... ontstaan op de rode, de gerooide plek van het woud⁽²¹⁾.

Wij wijzen ook de identificatie van dit *Rode* met *Bettelinrode* of *Betenrode* van de hand. De Munsterabdij van Roermond had eertijds bezittingen te *Bettelinrode* (1221) of *Betenrode* (1223-1224)⁽²²⁾. P. TUMMERS en M. SMEETS meenden zowel die beide vormen als het in 1144 vermelde *Bettenrode*⁽²³⁾ te Venray te kunnen localiseren⁽²⁴⁾.

Uit het ons ter beschikking staande bronnenmateriaal blijkt evenwel, dat het patronaatsrecht van *Rode* (Venray) pas op 16 juni 1224 aan die abdij werd geschonken, terwijl de bezittingen te *Bettelinrode* of *Betenrode* reeds eerder vermeld werden. Ook komt het ons vreemd voor, dat die plaats reeds in 1144 *Bettenrode*, daarna afwisselend *Rode* (1220), *Bettelinrode* (1221), *Rode* (1222), *Betenrode* (1223-1224) en vervolgens eeuwenlang enkel *Rode* zou zijn genoemd. Het bevreem-

(17) De algemene betekenis van *lo(o)* was ‘bos’. Al kan men wellicht via *pastus porcorum* (*Nomina Geographica Neerlandica* I (1885), pp. 155-160) een verband met ‘eikenbos’ zoeken, toch kan dit laatste o.i. niet als de primaire betekenis naar voren worden geschoven. Men denke bv. aan Berkelo, Elslo, etc. Mogelijkerwijze hebben die auteurs het woord *loo* met ‘looien’ in verband gebracht.

(18) DRIESSEN en VAN DEN BRAND, *Op. cit.*, p. 24.

(19) KEMP, *Op. cit.*, pp. 19 en 24.

(20) *Op. cit.*, p. 45.

(21) *Limburg's Jaarboek* 25 (*Sittard*, 1919), p. 105.

(22) *Meded.* 43 (1967), p. 64. - SLOET, *Op. cit.*, nr. 464 bis, p. 468 bis.

(23) GYSSELING, *Op. cit.*, p. 135.

(24) *Meded.* 43 (1967), p. 64.

dende zou in dit geval o.i. het verdwijnen van *Bet(t)enrode* of *Bettelinrode* zijn, nadat dit toponiem minstens 80 jaar in gebruik zou zijn geweest.

Het is trouwens nog een grote vraag of de *rode*, waaraan Venray zijn naam ontleende, zo ver zou teruggaan, dat die plaatsnaam reeds in 1144 een onderscheidend eerste lid zou hebben vereist. De grote ontginningsperiode van de Middeleeuwen begon op haar vroegst ca. 1000. Er zijn evenwel slechts weinig *rode*-toponiemen uit de 11de of 12de eeuw bekend. Evenals van de Meierij uit, een reeks dorpen langs de westzijde van de Peel werden gesticht, zo werden ook de nederzettingen langs de oostelijke rand (waaronder Venray) gesticht vanuit de ermee evenwijdig lopende rij Maasdorpen⁽²⁵⁾. Vandaar de vele oude oost-west weg-verbindingen tussen de moederdorpen en de dochterstichtingen, zoals Blerik-Horst en (waarschijnlijk) Geysteren-Venray, terwijl de wegen tussen de Peeldorpen onderling pas vrij laat ontstonden en er slechts weinig contact bestond tussen de Peeldorpen aan de westkant enerzijds en die aan de oostkant anderzijds⁽²⁶⁾. Bovendien lagen Venray en Horst aan de grote weg, die van Keulen over Venlo naar 's-Hertogenbos voerde⁽²⁷⁾. Evenals dit elders het geval was, zo moet o.i. ook hier aan een verband tussen die landstraat en die nederzettingen gedacht worden. Welnu, 's-Hertogenbos werd pas ca. 1200 belangrijk genoeg om als einddoel van een dergelijke route in aanmerking te komen. Het kasteel van Horst, dat langs die baan gebouwd werd, is pas uit de 14de eeuw bekend.

De oplossing ligt o.i. in Bettrath bij München-Gladbach, op ongeveer 30 km van Roermond en op ongeveer 45 km van Venray. Die plaats werd kort na 1116 als *Betherode*⁽²⁸⁾ en in 1196 als *Betterode* vermeld⁽²⁹⁾.

Te Venray wordt niet alleen een eeuwenoude devotie tot de H. Oda onderhouden, maar bestaat tevens een mondelinge en schriftelijke traditie, dat die heilige in de 8ste eeuw ter plaatse zou hebben verbleven⁽³⁰⁾. VAN BEURDEN gebruikte die overlevering zelfs om 'de

(25) *Limburg's Jaarboek 25 (Sittard, 1919)*, p. 91.

(26) KEMP, *Op. cit.*, p. 22.

(27) *Op. cit.*, p. 23.

(28) GYSSELING, *Op. cit.*, p. 135.

(29) LACOMBLET, *Op. cit.*, I, nr. 553.

(30) H. WELTERS, *Limburgsche Legenden, Sagen, Sprookjes en Volksverhalen (Venlo, 1875)*, pp. 86-87.

oudheid van Venray boven alle verdenking te stellen⁽³¹⁾. Van een dergelijk verblijf staat evenwel niets in de oudste *Vita*⁽³²⁾.

De verering van de H. Oda te Venray zou misschien te verklaren zijn uit de vrij geringe afstand tussen Venray en St. Oedenrode. Maar de legende van een verblijf van die heilige in eerstgenoemde plaats lijkt ons op een verwarring van beide toponiemen te berusten. In de circa 1170 geschreven *Vita* van de H. Oda staat, dat zij te *Rode* leefde en stierf. Die plaats werd een eeuw later (1274) als *Rode Sancte Ode* (St. Oedenrode) vermeld⁽³³⁾. Genoemde *Vita* werd in 1485 te Leuven en in 1605 en 1616 te Keulen gedrukt. De lezers, die niet wisten, dat St. Oedenrode eertijds *Rode* heette, identificeerden dit laatste allicht met het *Rode*, dat hun bekend was. Ingeval de oudste drukkers het *Rode* van de H. Oda, nl. St. Oedenrode, in hun commentaar als *Roda Pelandiae* (Rode in de Peel) hebben aangeduid - zoals GUESQUIÈRES en THYS(SEN) in 1794 meer dan eens deden - dan was de identificatie van dit *Rode* (door de lezers) met Venray welhaast onvermijdelijk. Venray kwam immers circa 1500 nog als *Rode* voor.

De zuster, die de plaatselijke traditie kort na 1527 in haar klooster te Venray te boek stelde⁽³⁴⁾, vermeldde zowel aan het begin als aan het einde van haar verhaal, dat zij dit ‘een deels gelesen ende een deels van gueden alden luyden gehoert’ had. In haar verhaal komt o.a. de volgende passage voor: ‘Ende want daer voel orloges was inden lantde soe woende te Rade een deel haefluyde, genoemt die van Wyckrade ... Dese haefluyden deden sancta Oda ende oer gesynned groeten overlast. Die heilige ioncfrou van Rade toech te sinten Oienrade, over Peel’⁽³⁵⁾. Dit is op het eerste gezicht vrij raadselachtig, want niet alleen hoort het toponiem *Wyckrade* o.i. niet in de Peel thuis, maar bovendien gaat het o.i. niet tot de 8ste eeuw terug. Die passage komt evenwel in een ander daglicht te staan, als men bedenkt, dat de plaatsen Venrath en Wickrath dicht bij elkaar (tussen München-Gladbach en Erkelenz) liggen. Het komt ons voor, dat de kroniekschrijfster, die in haar relaas zowel de versie

(31) A.F. VAN BEURDEN, Beschrijving van Venray (*Sittard*, 1925), p. 5.

(32) J. GUESQUIERUS et I. THYSIUS, Acta Sanctorum Belgii Selecta, VI (*Tongerloo*, 1794, p. 608: *Difficultas major exstat in eo, quod S. Oda Venradii & in sylva Weertensi habitasse dicatur; de qua habitatione Biographus nosler nihil habet.*

(33) SLOET, *Op. cit.*, nr. 953, p. 921.

(34) *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 85 (1949), pp. 699-700.

(35) WELTERS, *Op. cit.*, pp. 86-87.

Venrade als de lezing *Rade* gebruikte, zich door de gelijknamigheid van beide plaatsen (Venrath en Venrade) heeft laten misleiden⁽³⁶⁾. Dit laatste was duidelijk het geval, toen GALLÉE *Venirode* (1197)⁽³⁷⁾, dat een oude vorm van dit Venrath was, met Venray in de Peel identificeerde⁽³⁸⁾.

Freeport, Long Island,
New York, U.S.A.

ARTHUR SCHRIJNEMAKERS

- (36) Mogelijkerwijze staat dat verhaal in verband met een eventuele verkoop van de bezittingen te Bettrath door de zusters van de Roermondse Munsterabdij.
- (37) LACOMBLET, *Op. cit.*, I, nr. 555, p. 387. - Het kasteel *Wickerothe* werd reeds in 1139 vermeld; in 1310 schreef men *Wyckerode* en in 1311 *Wickerade* (*Op. cit.*, I, nr. 333, p. 223; III, nrs. 95 en 102, pp. 70 en 74).
- (38) *Nomina Geographica Neerlandica* II (1892), p. 52.

***Margraten* (Ned. Limburg)**

De plaatsnaam Margraten, bij Gulpen in (Ned.) Zuid-Limburg, werd door S. CORSTEN als een regionale vorm van *Sancta Maria ad gradus*, de naam van een Keulse kerk, beschouwd⁽¹⁾, maar werd door P.L.M. TUMMERS tot *Sente Marien Rod* herleid⁽²⁾. Een onderzoek van de oudste vormen en hun bronnen heeft ons er van overtuigd, dat het toponiem Margraten wel uit een regionale vorm van *Sancta Maria ad gradus* is ontstaan, maar dat zijn huidige vorm aan een verandering in interpretatie en/of betekenis moet worden toegeschreven.

De vormen *Sente Marien Rod* (Nederlands) en *Sancte Marie Rode* (Latijn) staan in een origineel document, dat niet uit 1248 dateert, zoals TUMMERS schreef, maar uit 1284⁽³⁾. In dat document verklaarden de priorin en het convent van Sinnich (B.) aan een zekere Symon, die genoemd werd *op Sente Marien Rod*, en diens vrouw Margareta acht bunders, die *in territorio de Sancte Marie Rode predicto* bij het huis van genoemde echtelieden lagen, voor 16 jaren verpacht te hebben. De identificatie van die toponiemen met Margraten werd voor het eerst door DD. BROUWERS gemaakt⁽⁴⁾.

Maar uit niets blijkt enige connectie met Margraten. De vermelding *in territorio* is te vaag om er met zekerheid iets naders over dit *Sente Marien Rod* uit af te leiden. De omstandigheid, dat de pachter Symon *op Sente Marien Rod* en niet *van Sente Marien Rod* werd genoemd, suggereert o.i. eerder een kleine nederzetting dan een kerkdorp⁽⁵⁾.

- (1) *De Maasgouw* 84 (1965), kol. 98.
- (2) *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* (voortaan afgekort: *Meded.*) 43 (1967), pp. 58-59.
- (3) *Bulletin de la Société verviétoise d'Archéologie et d'Histoire* 5 (1904), pp. 115-116. - Het jaartal 1903 op de titelpagina van het 5de volume van genoemd bulletin is een drukfout voor 1904.
- (4) Die auteur identificeerde de toponiemen *Alsterode* (1241) en *Scapsberg* (1274) o.i. ten onrechte met respectievelijk Amstenrade en Schaesberg (*Op. cit.*, pp. 102-103 en 111).
- (5) Elders kwam dat toponiem als veldnaam voor. Zo schonk graaf Dirk van Kleve in 1249 aan het klooster van Bedburg een stuk nieuw ontgonnen grond: *terra novale, s. Marie quod vulgo dicitur Sante Marien roth* (Th. J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, II, nr. 356, p. 187). Tevens was dit de naam van twee vrouwenkloosters. Zo lag er een sedert 1239 vaak vermelde vrouwelijke abdij *Marienrode* te Rotem bij Halen (Belg. Limburg) (J. COENEN, *Limburgsche Oorkonden (Maaseik, 1932-42), passim*), terwijl een klooster van Norbertinessen bij Koblenz eveneens *Marienroth* of *Marienraet* heette (LUISE FREIIN VON COELS VON DER BRÜGGHEN, *Die Lehensregister der Propsteilichen Mannkammer des Aachener Marienstiftes 1394-1794 (Bonn, 1952)*, p. 426).

Uit de kontekst valt al evenmin iets over de localisatie van dat toponiem op te maken, want buiten *Sinneke* (Sinnich) werd geen andere plaatsnaam vermeld. Het feit, dat het klooster van Sinnich in 1379 goederen te Epen bezat en in 1614 eigendommen te Margraten had⁽⁶⁾, kan o.i. niet als een doorslaand bewijs gelden.

Een beroep op het Akense Mariastift, dat ‘met zekerheid goederen had te Margraten’⁽⁷⁾, legt ook geen gewicht in de schaal. De grote binnen het kerspel Margraten gelegen hoeve, die aan dit stift toebehoorde, werd in 1471 vermeld als ‘Lehn und Gut op den Hoelande’. Zij was reeds vóór 1458 in leen gegeven aan de Akense schepenfamilie *van Raede*, *van Raed* of *van Roide*. Vandaar dat ze in 1502 als de ‘Hof van Roide opt Holant’ en in 1508 als ‘Gut(es) op den Hoeland gen. der Hof van Raed’ vermeld werd. Toen diezelfde hoeve in 1571 aan het geslacht *van Merode* of *van Meraide* werd in leen gegeven, schreef men ‘den Hof von Meraide upt Hoelant’⁽⁸⁾. Nadat de hoeve in andere (leen)handen was overgegaan sprak men van de ‘Hof zu St. Margraeten’ (1634), de ‘Hof Margraten ufften Holant’ (1654) of ‘den Stocklehn zu Margraten ufften Hollandt genannt’ (1716)⁽⁹⁾. Daaruit blijkt, dat *Hoelande*, *Hoelant* of *Holant* een plaatselijke veldnaam was, maar dat *van Roide*, *van Raed* en *von Meraide* geïmporteerde benamingen voor de hoeve waren.

Doch zelfs indien de toponiemen *Sente Marien Rod* en *Sancte Marie Rode* te Margraten zouden dienen te worden gelocaliseerd, zou daaruit nog geenszins volgen, dat laatstgenoemde plaatsnaam uit die oude vormen zou zijn ontstaan. Wij zijn van mening, dat dit niet het geval is geweest. Vooreerst is het nog een vraag of de ontwikkeling van de voornaam *Maria* tot *Merge* (in het Hoogduits) eveneens voor het Nederlandse taalgebied gold, zoals TUMMERS aan-

(6) *Bulletin Soc. verviétoise* 5 (1904), pp. 145 en 182.

(7) *Meded.* 43 (1967), p. 59.

(8) LUISE FREIN VON COELS, *Op. cit.*, pp. 244-245. - Vermoedelijk werd het Akense geslacht *van Raede* aldus genoemd naar het kasteel Rahe bij Aken, dat eertijds *Rode* en *Raede* heette. Het geslacht *van Merode*, d.w.z. *vanme Rode*, ontleende zijn naam aan het kasteel *Rode* bij Düren.

(9) *Op. cit.*, pp. 245-246.

nam. Ook komt ons *-raten* als een meervoudsvorm van *-ra(a)t*, in de betekenis van *-rath* of *-rade*, zoals TUMMERS voorstond, erg verdacht voor. De ons bekende meervoudsvormen van *rot*, *root*, *rat*, enz. bevatten een *-d*⁽¹⁰⁾. De ontwikkeling van het enkelvoud *Rod(e)* tot een meervoud *-raten* zou trouwens een betekenis-verandering zijn geweest, die nog een of meer andere *Rode*'s zou omvat hebben.

Bovendien lag er tussen het *Sente Marien Rod* van 1284 enerzijds en de vroegste vermeldingen van de plaatsnaam *Margraten* (1312-1350)⁽¹¹⁾ en van de familienaam *van Margraten* (1334)⁽¹²⁾ anderzijds slechts ongeveer een halve eeuw. Dat lijkt een ontoereikend tijdsspan voor de ontwikkeling van het eerste tot het tweede toponiem. Die tussenperiode kan zelfs tot een tiental jaren worden gereduceerd, want reeds in 1294 werd een geslacht *de Sancta Margareta* vermeld, dat enige tijd later als *van Sent Margraten* geïdentificeerd werd⁽¹³⁾. Zodoende mogen wij de ontwikkeling van de plaatsnaam Margraten uit het bovengenoemde *Sente Marien Rod* wel uitschakelen. Op de bewering, dat Margraten uit *Margaretha-rade* zou zijn ontstaan⁽¹⁴⁾ hoeven wij niet verder in te gaan.

In 1075 werden goederen te Montzen (B.), Gemmenich (B.), *Valchenburch* (waarschijnlijk Oud-Valkenburg), *Epeno* (Epen) en *Wilere* (Wylre) aan de pas gestichte kerk van *Sancta Maria ad gradus* te Keulen geschonken⁽¹⁵⁾. De ons bekende Keulse vormen van die naam luidden: *Sente Marien cen greden* (1263), *sente Marien zu den grieden* (1317), *sente Marien zu greden* (1329), *sent Mariengreden*

- (10) Zo bv. Raar onder Meerssen (1347 *Roder*, 1382 *Roderen*), Raren onder Vaals (1375 *zen Roedern*) en Raeren tussen Aken en Eupen (1400 *von den Roideren*). De door TUMMERS aangevoerde *-t* in de plaatselijke uitspraak van het toponiem Welken-raedt (*Meded.* 43 (1967), p. 69) zet hier geen zoden aan de dijk, want die *-t* behoort tot de fonetische uitgang van een enkelvoudsvorm.
- (11) L. GALESLOOT, *Le Livre des Feudataires de Jean III, Duc de Brabant (Bruxelles, 1865)*, p. 213. - Dat boek werd ca. 1312 uit oudere bronnen samengesteld en tot 1350 met eigentijdse gegevens aangevuld. Ter onderscheiding van latere leenboeken, zoals het *Stootboek* (ca. 1355) en het *Spechtboek* (ca. 1374), werd het 'Livre des Feudataires de Jean III' ook wel het *Latynsboek* genoemd.
- (12) *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois* 11 (1872), p. 24.
- (13) W. MUMMENHOFF, *Regesten der Reichsstadt Aachen, I (Bonn, 1961)*, nrs. 521, 575 en 576. - *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* (voortaan afgekort *PSHAL*), 69 (1933), p. 314.
- (14) J. Russel, *Recherches sur l'origine des noms de quelques endroits du duché de Limbourg et autres (Maastricht, 1865)*, p. 17.
- (15) P. ERNST, *Histoire du Limbourg, VI*, pp. 110-111. - F.W. OEDIGER, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter, I (Bonn, 1954)*, nr. 1054.

(1369)⁽¹⁶⁾ en *Sent Margreden* (1499)⁽¹⁷⁾. Men verwarre die vormen niet met *Mariengarten* (*sancta Maria ad Hortum*), de naam van een andere Keulse kerk. Ook te Mainz bestond een *Mariengreden*, dat eveneens *Sancta Maria ad gradus* betekende⁽¹⁸⁾.

De in 1075 aan de kerk van *Sancta Maria ad gradus* geschonken goederen lagen inderdaad ten dele in de streek van (het latere) Margraten. Maar sedertdien ontbreken alle verdere gegevens over bezittingen van die kerk aldaar. Er schijnt dus reeds vroeg een overdracht (verkoop) te hebben plaats gehad. CORSTEN schreef: ‘Die Stiftsherren scheinen die zerstreut gelegenen Güter zu dem heutigen Ort Margraten konzentriert zu haben, indem sie kauften und tauschten. Noch im 13. Jahrhundert müssen die ihren Besitz an die Limburger verloren haben’⁽¹⁹⁾.

De hertogen van Brabant verwierven de goederen in en bij Margraten - tesamen met het hertogdom Limburg en de heerlijkheid 's Hertogenrade - in 1288⁽²⁰⁾. Het is evenwel geenszins noodzakelijk om met CORSTEN te concluderen, dat de goederen van de Keulse kerk aan de hertogen van Limburg - als voorgangers van de hertogen van Brabant - zouden zijn gekomen. Het lijkt ons niet onwaarschijnlijk, dat het Akense Mariastift (een deel van) zijn bezittingen te Margraten van die kerk overnam. Het vroege voorkomen van een geslacht *van Margraten* te Aken kan met een dergelijke gang van zaken in verband hebben gestaan.

De (meeste) eigendommen en rechten van de hertogen van Limburg te Margraten kunnen op andere wijzen zijn verkregen. In dat geval zouden de oudste bronnen, waaruit ca. 1312 de verschillende oude vormen van het toponiem Margraten in het leenboek van de hertog van Brabant gecopiëerd werden, wellicht zelfs aanzienlijk vroeger dan 1288 kunnen worden geplaatst. Die oudste bronnen over eigendommen en rechten van de hertogen van Limburg in die streek kunnen best aangelegd zijn, toen de Keulse kerk nog bezittingen te ‘Margraten’ had of althans vrij kort nadat zij deze vervreemd had. Daarop

(16) L. ENNEN und G. ECKERTZ, Quellen zur Geschichte der Stadt Köln, II (1863), p. 485; IV (1870), pp. 40, 162 en 565.

(17) *De Maasgouw* 88 (1969), kol. 197.

(18) A. BACH, Deutsche Namenkunde, II, 1, p. 421.

(19) *De Maasgouw*, 84 (1965), kol. 98. - Zie ook P.C. BOEREN, De Oorsprong van Limburg en Gelre (*Maastricht-Vroenhoven*, 1938), p. 63.

(20) *PSHAL* 69 (1933), p. 312.

schijnt o.i. de vermelding van Margraten als *Sancta Maria ad Gradus* in die bronnen te wijzen.

Al is er dan ook niets bekend omtrent een later bezit der Keulse kerk *Sancta Maria ad gradus* te Margraten, toch biedt de schenkingsakte van 1075 een goed uitgangspunt voor de verklaring van dat toponiem. Vooreerst maakt die akte begrijpelijk, dat op een plaats (4,5 à 5 km) ten zuiden van *Valchenburch*, (5 km) ten zuid-westen van *Wilere* en (7,5 km) ten noord-westen van *Epeno*, een toponiem ontstond, dat een regionaal equivalent van het Keulse *Mar(ien)greden* was, en dat in het Latijn als *Sancta Maria ad Gradus* werd weergegeven. Bovendien lag er tussen die schenking (1075) en de vroegste vermelding van (*van*) *Margraten* (1312-1350 en 1334) voldoende tijd om een ontwikkeling tot laatstgenoemde vorm toe te laten.

Aanvankelijk waren de secretarissen van de hertogen van Limburg zich klaarblijkelijk van de oorspronkelijke betekenis van dit toponiem bewust. Derhalve schreven zij in Latijnse teksten, dat sommige goederen van de hertogen *ad Sanctam Mariam ad Gradus*, andere *apud Galopiam* (Gulpen) *et apud Sanctam Mariam ad Gradus*, weer andere *juxta Sanctam Maria(m) ad Gradus*, en nog andere *inter Sanctam Mariam ad Gradus et Welpesdaele* (Welsden) lagen, en dat zij bovendien een *decimam* (tiende) *Sancte Marie ad Degres* genoten; tevens vermeldden zij *unum bonarium terre quod fuit Johannis de Sancta Maria ad Gradus*⁽²¹⁾. De vorm *Sancte Marie*(gen.) *ad Degres* is gedeeltelijk Frans; zo noemde ook ERNST die Keulse kerk: ‘L'église de S(ainte) Marie-aux-Degrés’⁽²²⁾. De in die vermeldingen vervatte localisaties en de in verband daarmee genoemde personen⁽²³⁾ nemen alle twijfel weg, dat hier met *Sancta Maria ad Gradus* de (later aldus genoemde) plaats Margraten werd aangeduid.

TUMMERS schoof die zes maal vermelde vorm ter zijde met de opmerking: ‘Diezelfde bron vermeldt dan wel de vorm *Sancta Maria ad gradus*, maar deze vorm moet concurreren met andere vormen, die talrijker zijn’. Doch van de 12 andere vermeldingen, die in het ‘Livre des Feudataires’ staan, luiden er zes *Sancta Margareta*, twee

(21) GALESLOOT, *Op. cit.*, pp. 4, 8, 10, 99, 209 en 264.

(22) ERNST, *Op. cit.*, VI, p. 110.

(23) De goederen *ad Sanctam Mariam ad Gradus* waren in leen uitgegeven aan Arnoldus Brochars van Maastricht (p. 4), die *apud Galopiam et apud Sanctam Mariam ad Gradus* aan Arnold van Wittem (p. 8) en die *juxta Sanctam Maria(m) ad Gradus* aan Alard van Reymersdaal (p. 10).

Sainte Margriete en één *Sainte Margarete*⁽²⁴⁾, d.w.z. negen vormen, die door TUMMERS zelf reeds eerder aan ‘etymologiserende oorkondenschrijvers’ werden toegeschreven en die volgens hem gediskwalificeerd dienden te worden. De overige drie vermeldingen, nl. *Sainte Margerote* (2 ×) en *Margraten*⁽²⁵⁾, kunnen nauwelijks als concurrenten worden beschouwd. Laatstgenoemde vorm is trouwens de hedendaagse versie, d.w.z. het eindproduct van de ontwikkeling, die het onderwerp van deze studie is. Wij zien dan ook geen enkele reden om aan de authenticiteit en de geldigheid van de vorm *Sancta Maria ad Gradus* te twijfelen.

Na verloop van tijd schijnt de oorspronkelijke betekenis van de Nederlandse vorm in vergetelheid te zijn geraakt. Men schreef wel *Sainte Margerote* (1312-1350), *Sente Margerotten* (ca. 1355)⁽²⁶⁾, *Sente Margroten* (ca. 1374)⁽²⁷⁾, *Sint Margraten* (1420)⁽²⁸⁾, *Sint Margroten* (1421)⁽²⁹⁾, *St. Margraeten* (1479), *Sint Margraten* (1553) en *St. Margraeten* (1634)⁽³⁰⁾, maar tevens beschouwde men *Sancta Margareta* (1294)⁽³¹⁾, *Sainte Margriete* (1312-1350)⁽³²⁾ en *Sinte Margaretha* (1363)⁽³³⁾ als Latijnse, Franse en Nederlandse equivalenten.

Deze interpretatie moet reeds vroeg hebben plaats gehad, want in 1294 en 1299 werd het (later aldus vermelde) geslacht *van Sent Margraten*⁽³⁴⁾ in Latijnse teksten *de Sancta Margareta* genoemd⁽³⁵⁾. Hun ‘Rittersitz’ ten noorden van Aken werd sedert 1373 als *Margraten*

- (24) *Op. cit.*, pp. 10, 31, 93, 95, 100, 141, 201 en 212. Dat ook met die toponiemen de plaats Margraten bedoeld werd, blijkt o.a. uit de namen en de woonplaatsen van de beleeden: Chestreus van Gulpen (*apud Sanctam Margaretam*), ‘Joannes de Sainte Margriete’, die te Eys woonde (*apud Sainte Margriete*) en Hennekin van Goedenrade (*apud Sainte Margarete*) (pp. 31, 95 en 141).
- (25) *Op. cit.*, pp. 96 en 213.
- (26) Volgens H. MOSMANS, *De Heeren van Wittem* (*Venlo*, 1923), p. 128, staat deze vorm in het *Stootboek*, dat ca. 1355 door Jan Stoot werd aangelegd (fol. 77).
- (27) Volgens GALESLOOT, *Op. cit.*, p. 96, staat die vorm in het *Spechtboek*, dat ca. 1374 door Nicolas Specht werd aangelegd.
- (28) *Bulletin Soc. verviétoise* 5 (1904), p. 153.
- (29) G.D. FRANQUINET, *Beredeneerde Inventaris der Oorkonden en Bescheiden van het Adelijk Klooster St. Gerlach* (*Maastricht*, 1877), nr. 104, p. 111.
- (30) LUISE FREIIN VON COELS, *Op. cit.*, pp. 245-246.
- (31) MUMMENHOFF, *Op. cit.*, nr. 521.
- (32) GALESLOOT, *Op. cit.*, p. 141.
- (33) G.D. FRANQUINET, *Beredeneerde Inventaris der Oorkonden en Bescheiden van het Klooster der Predikheeren te Maastricht* (*Maastricht*, 1880), nr. 38 p. 63.
- (34) *PSHAL* 69 (1933), p. 314.
- (35) MUMMENHOFF, *Op. cit.*, nrs. 521, 575 en 576.

vermeld⁽³⁶⁾. Vandaar de huidige *Margratenstrasse* te Aken⁽³⁷⁾. Ook in 1383 werden te Maastricht wonende leden van een familie, die zich in 1382 *van St. Margroeten* en in 1394 *van sinte Margroten* noemde⁽³⁸⁾, in Latijnse teksten als *de Sancta Margareta* weergegeven⁽³⁹⁾.

Diezelfde interpretatie moet ten grondslag hebben gelegen aan de keuze van ‘*Sinte Margreten*, die heylge Jouffrouwe’⁽⁴⁰⁾ tot patrones van de parochiekerk. Wij hebben niet weten te achterhalen wanneer deze laatste gesticht werd, maar in 1364 was er sprake van ‘den prochien ende kerspellen van Gulpen en van *zynte Margereten*’⁽⁴¹⁾. Die keuze van patroonheilige versterkte niet alleen de benamingen van die plaats naar die heilige, maar maakte die benamingen voortaan ook zinvol. Vandaar, dat men dit kerspel in kerkelijke archieven onder de jaren 1553 en 1558 nog als *Sancte Margarete* (gen.) vermeld vindt⁽⁴²⁾.

Merkwaardigerwijze schreef men in 1511 *Synt marien grate*⁽⁴³⁾, d.w.z. *Synt-marien-grate* (niet *Synt Mariengrate*, zoals TUMMERS citeerde), kwam in 1694 de vorm *Mariëngrat* voor en bevatte de Ferraris-kaart van 1777 de versie *St. Mariengrat*⁽⁴⁴⁾. Ingeval die vormen noch aan vroegere bronnen ontleend werden, noch op vergissingen berustten, zien wij een historisch bewustzijn bij de schrijvers van die documenten als enig alternatief. In dit laatste geval zou dit allicht aan een lokale of regionale traditie toe te schrijven zijn.

De Duitse vormen van de naam der Keulse kerk *Sancta Maria ad gradus* vertonen alle een *-d-*, terwijl alle Nederlandse varianten van het toponiem Margraten een *-t-* bevatten. Volgens TUMMERS zou die *-t-* in Margraten niet door de naam der genoemde Keulse kerk kunnen worden verklaard. Die zienswijze lijkt juist te zijn.

(36) B. POLL, *Geschichte Aachens in Daten* (Aachen, 1965), p. 58.

(37) L. DE CRASSIER waarschuwde: ‘Il ne faut pas confondre notre Margraten avec *Margraten prope Aix la Chapelle*’ (*PSHAL* 69 (1933), p. 314).

(38) FRANQUINET, *St. Gerlach*, nrs. 75 en 88.

(39) *PSHAL* 37 (1901), pp. 350-351.

(40) *Bulletin Soc. verviétoise* 5 (1904), p. 139.

(41) MOSMANS, *Op. cit.*, p. 146.

(42) J. HABETS, *Geschiedenis van het tegenwoordig Bisdom Roermond*, I (1875), pp. 418 en 422.

(43) FRANQUINET, *Predikheeren*, nr. 100, p. 122.

(44) *Het Land van Herle* 10 (1960), p. 121. - J. DE FERRARIS, *Carte chorographique des Pays-Bas autrichiens...*, gravée par L.A. DUPUIS (1777).

Grât was de Middelnederduitse vorm⁽⁴⁵⁾ en *graet* was de Middelnederlandse versie⁽⁴⁶⁾ van ons hedendaagse *graad* in de betekenis van ‘stap’ of ‘trap’. Dit woord kwam te Wijk-Maastricht als toponiem voor onder de vormen *Groet* (1399-1400), *Groetken* (1414), *Graetken* (1445), *Graetgen* (1472), *Graetgien* (1560), enz.⁽⁴⁷⁾. Daarmee zijn wel *oe*, *o* en *a* in *Margroeten*, *Margroten* en *Margraten* verklaard, maar is het voorkomen van de *-t-* in die zogenaamde meervoudsvormen nog niet opgelost, want het Maastrichtse toponiem werd slechts in het enkelvoud vermeld. Ofschoon voor het Oudduits *graete*, voor het Middelduits *grête* en voor het Middelhoogduits *grâte*⁽⁴⁸⁾ als meervoudsvormen werden opgegeven, is uit het Middelnederlands slechts de meervoudsvorm *graden* bekend⁽⁴⁹⁾.

Derhalve lijkt de *-t-* in het toponiem Margraten op een andere wijze verklaard te moeten worden. Wij zagen, dat de oude vormen van dat toponiem al zeer vroeg als *Sint Margreten*, d.w.z. (de) Heilige Margareta of Margriet, werden geïnterpreteerd. Zodoende werden die vormen niet langer meer als meervoudsvormen beschouwd. Bovendien ligt het voor de hand, dat die interpretatie tot een contaminatie tussen vroege varianten van het toponiem Margraten en de eigennaam *Margreten* zal hebben geleid. Een dergelijke contaminatie kan als een adequate verklaring voor de *-t-* in Margraten worden beschouwd⁽⁵⁰⁾.

Freeport, Long Island,
New York, U.S.A.

ARTHUR SCHRIJNEMAKERS

- (45) A. LÜBBEN, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (*Darmstadt*, 1965), p. 128.
 (46) J. VERDAM, *Middelnederlandsch Handwoordenboek* (*'s-Gravenhage*, 1961), p. 228. - K. STALLAERT, *Glossarium*, I (*Leiden*, 1890), pp. 533-534.
 (47) *De Maasgouw* 88 (1969), koll. 193, 196 en 197.
 (48) O. SCHADE, *Altdeutsches Wörterbuch* (*Hildesheim*, 1969), p. 346. - M. LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, I (*Leipzig*, 1872), koll. 1072-1073.
 (49) E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, II (1889), koll. 2094-2097. - K. SCHILLER en A. LÜBBEN, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, II (*Bremen*, 1876), p. 141, geven geen meervoudsvormen en vermelden onder *grât* slechts enkelvoudsvormen met een *-d-*.
 (50) Schrijver wenst zijn dank te betuigen aan Dr. D.P. BLOK voor de van hem ontvangen adviezen.